

Olja Perišić

Univerzitet u Torinu

olja.perisic@unito.it

Tradicionalni rečnici i web alati u didaktici prevođenja

U didaktici srpskog i hrvatskog jezika kao stranih književno prevođenje zauzima značajno mesto. U okviru univerzitetskih kurikuluma u Italiji česta je praksa da se prevođenje radi na Master studijama kada studenti imaju solidno predznanje morfosintaktičkih struktura jezika. Istraživanja iz ove oblasti naglašavaju problematiku prevođenja leksike koja je u direktnoj vezi sa oskudicom leksikografskog materijala i neadekvatnim rešenjima postojećih bilingvalnih rečnika u slučaju polisemije, realija, leksičkih praznina itd.

U kratkom istraživanju koje smo sproveli na Univerzitetu u Torinu 2018. godine, studenti su preveli pasus iz romana *Povratak Filipa Latinovića* M. Krleže. Na raspolaganju su imali rečnike, od tradicionalnih štampanih izdanja, preko digitalnih verzija i on line rečnika. Preporučeno im je da koriste sve izvore informacija kojima se inače služe u prevođenju, uključujući web pretraživače, wiki rečnike kao i mobilne aplikacije.

Cilj istraživanja bio je da se ispita stepen snalaženja i efikasnost u korišćenju svih alata za prevođenje, na višim nivoima studija kada je morfosintaktička struktura jezika već usvojena te time i eventualni problemi vezani za pretragu rečnika uklonjeni. Leksičke nedoumice zahtevaju višestрани pristup pretrazi koja se ne ograničava samo na tradicionalne izvore već i na alternativne web pretrage u nedostatku hiperlinkovanih online rečnika. Rezultati istraživanja biće značajni kao smernica u cilju eventualne reorganizacije didaktike koja bi više vremena posvetila korišćenju i konsultaciji rečnika i ostalih instrumenata pretrage nove generacije kao što su na primer korpusi. Sa druge strane sagledaćemo limite postojećih rečnika i pokušati da ukažemo na moguća rešenja u njihovom prevazilaženju.

Ključne reči: prevođenje, didaktika, rečnici, korpusi, web

1. Uvod

Na univerzitetskom nivou didaktici prevođenja obično se pristupa na srednjem/višem nivou poznavanja jezika (od B1/B2), odnosno na završnoj godini trogodišnjih studija i na master studijama. Prevođenje se može uvesti u nastavu i na nižim nivoima

učenja jezika u cilju usvajanja morfosintaktičkih struktura jezika dok se na višim nivoima studenti osposobljavaju da kritički prilaze izvornom tekstu i njegovoj transpoziciji u ciljni tekst. Ovaj proces u većini slučajeva podrazumeva interpretaciju originalnog teksta i odabir kriterijuma kojima će se, na najbolji način, približiti budućim čitaocima. Ovi kriterijumi su vezani za *lexical grammar*, odnosno povezanost leksike i gramatike (Sinclair 2000) ali i funkcionalno-pragmatičku stranu teksta.

Osnovni prevodilački alati tradicionalne leksikografije su rečnici, dvojezični i jednojezični, kao i rečnici sinonima i antonima koji mogu biti u štampanom ili digitalnom izdanju. Testirajući učenike srednjih škola i njihovu sposobnost korišćenja rečnika Marrello (2015) zaključuje da je ova veština u direktnom odnosu sa nivoom poznavanja jezika jer su pozitivni rezultati zabeleženi samo kod onih studenata koji su imali solidno predznanje jezika.

Korpusna lingvistika i neofirthingjanci dali su značenju u jeziku posebno mesto u svojim studijama (McEnery, Hardy 2012). Zahvaljujući elektronskim korpusima i pretraživanju velikog broja tekstova moguće je posmatrati reči u kontekstu, uočiti regularnosti i načine njihovog međusobnog povezivanja (kolokacije), kao i leksičko-gramatičke konstrukcije čijom sistematizacijom se bavi pristup poznat kao *pattern-grammar* (Francis, Hunston, Manning 1996; Hunston, Francis 2000). Prevod leksike zahteva tumačenje reči kao funkcionalno potpune jedinice značenja (*functionally complete unit of meaning*, Tognini-Bonelli 1996, 2000) na semantičkom i funkcionalnom nivou (*unit of meaning, unit of translation*, Tognini-Bonelli 2001).

Cilj rada je da se na osnovu prevoda studenata sa jedne strane ispita njihova sposobnost pronalazjenja i korišćenja adekvatnih instrumenata za prevođenje, a sa druge strane da se uoče eventualne prednosti ili propusti u savremenim rečnicima srpskog i hrvatskog jezika koje imamo na raspolaganju i da se ukaže na moguća rešenja u njihovom prevazilaženju. Rezultati se mogu iskoristiti za unapređivanje i integrisanje didaktike kao i postojećih alata za prevođenje.

2. Metodologija

Učesnici ovog kratkog istraživanja bili su dva studenta treće godine osnovnih studija (nivo znanja B1) i jedan student magistarskih studija na Univerzitetu u Torinu (nivo B2¹). Studentima je ponuđen kratak odlomak iz romana *Povratak Filipa Latinovića* Miroslava Krleže koji je trebalo da prevedu na italijanski jezik u toku jednog nastavnog časa u trajanju od dva sata. Izbor materijala za prevođenje bazirao se na prisustvu regionalizama i arhaizama koji iziskuju temeljnu leksikografsku pretragu (tradicionalnih i digitalnih rečnika), ali i korišćenje ostalih izvora za prevođenje (korpusi, internet itd.). U odnosu na tradicionalne ispite koji podrazumevaju korišćenje štampanih izdanja reč-

¹ Nivo poznavanja jezika studenata je procenjen od strane profesora.

nika studentima je bilo dopušteno da koriste sve izvore pretrage, uključujući web, jer je cilj istraživanja bio provera njihove sposobnosti pretraživanja i pronalaženja prevodnih ekvivalenata. Na univerzitetu u Torinu studenti uče obe varijante nekadašnjeg srpskohrvatskog jezika s obzirom na to da je i sam naziv predmeta *Lingua Serba e Croata*. Predavači su uglavnom govornici srpskog jezika te se prednost daje ovoj varijanti ali se studenti od prve godine upoznaju i sa morfosintaktičkim i leksičkim specifičnostima vezanim za hrvatski jezik. Zastupljenost obe varijante u nastavi nailazi na pozitivan prijem od strane studenata koji se uče jezičko-kulturološkoj fleksibilnosti i toleranciji, a po završetku studija imaju veće kvalifikacije i pristup tržištu rada.

3. Analiza prevoda

Miroslav Krleža, *Povratak Filipa Latinovića* (1990: 9–10)

Na uglu gdje se kao mali dečko igrao sa svojim bijelim janjcem stajalo je gradilište obzidano kao čovjek visokim zidom i na tom visokom zidu bile su naslikane reklame za ženske steznike i koksove patent-peći: steznici su bili vitki, stegnuti u pasu, a ispod jedne gvozdene patent-peći lizao je plamen.

Da, tu pod zidom, tu je onog jutra stao i nije mogao dalje. Osjećao je srce u grlu, u nogama, u zglobovima, u prstima, među rebrima, u mesu, i tako, sav samo jedno tamno krvavo srce, prislonio se uza zid da ne padne. Dugo je stajao pod vitkim ženskim steznicima, a prsti su mu bili puni prašine i maltera, jer je zid bio star, pljesniv, s pjegama od salitre. Prošao je pokraj njega pekarski naučnik s mrežom topla peciva: zamirisale su zemlje i čulo se dugo kako iza ugla pekar vuče svoje papuče po asfaltu.

Po završetku prevoda studenti su odgovorili na pitanja vezana za alate koje su koristili u pretrazi i eventualna kritična mesta sa kojima su se susreli. U tom smislu značajno je uvideti koje su teme izdvojili kao problematične i da li njihova percepcija odgovara realnosti:

Student 1

Tradurre: koksove patent-peći, janjcem

Student 2

lessicali, grosse difficoltà (impossibilità) nel trovare il significato di alcune parole come: koksove patent-peći, stegnuti u pasu, s pjegama od salitre. A livello grammaticale non ho riscontrato particolari difficoltà.

Student 3

Koksove patent-peći = (su GT la traduzione è forno di coca cola)

Studenti objektivno procenjuju da su osnovne poteškoće vezane za leksiku, dok se na morfosintaksičkom nivou ne uočavaju bitnije nejasnoće. Osim izraza koje su sami

naveli kao problematične (*koksove patent-peći, stegnut u pasu, s pjegama od salitre, janjcem*) uočavaju se reči/izrazi koji nisu navedeni ali se analizom prevoda uočava da je prevod ili izostao ili je pogrešno naveden: *stajalo je gradilište, (pekarski) naučnik*.

U daljoj analizi biće uzete u obzir reči za koje nijedan student nije ponudio zadovoljavajući prevod (*stajati, koksove patent-peći, pekarski naučnik*) te ćemo pokušati da utvrdimo razlog tome.

Studenti su u prevođenju koristili digitalne i tradicionalne instrumente pretrage. Od digitalnih izvora uočava se prisustvo popularnih pretraživača i enciklopedija (Google translate, Google immagini, Wikipedia, Wiktionary), ali i bilingvalnih (Glosbe, Srpsko-italijanski rečnik) i monolingvalnih rečnika (Hrvatski jezični portal).

Od tradicionalnih izvora prevođenja studenti navode uglavnom bilingvalni rečnik (Deanović, Jernej, 2004), džepna izdanja rečnika (Milinković, 2009, Špikić, 2011) i Rumunsko-srpski vodič za konverzaciju (Nedelcu, 2014), u slučaju studenta koji uči rumunski jezik.

Uzimajući u obzir korišćene alate pokušaćemo da shvatimo razlog zbog kojeg su pojedine reči ili izrazi pogrešno interpretirani ili izostavljeni iz prevoda.

I Glagol *stajati* u izrazu *stajalo je gradilište* preveden je na sledeći način:

[Student 1] *era stato costruito un edificio*

[Student 2] *è rimasto in piedi il fabbricato*

[Student 3] *stava (si ergeva) in piedi*

Stiče se utisak da su studenti usvojili samo jedno od značenja ovog glagola koje se odnosi na stojeći položaj nekoga ili nečega. Konsultujući bilingvalne rečnike odmah se uočava prednost koja se daje baš ovom značenju:

► Srpsko-italijanski rečnik (URL 1)

stajati, stoji, intr. (na nogama) stare in piedi; ~ uspravno star ritto; ~ na vrhovima prstiju stare in punta di piedi; stojeći in piedi; (nalaziti se) stare; essere; trovarsi; kako stoji stvar? come stanno le cose? to stoji napisano ciò sta scritto; (*mirovati*) stare fermo; stare immobile; *stoji kao ukopan* sta li come piantato in terra; *stoje poslovi* gli affari ristagnano; (*odgovarati*) *ovaj kostim ti dobro stoji* questo costume ti sta bene; (*koštati*) costare; valere.

U srpskoj varijanti jasno je prisutno značenje *stare, essere, trovarsi* koje bi odgovaralo zadatom kontekstu, no sami primeri se teško mogu dovesti u vezu sa objektom u tekstu, te je jasno da studenti nisu bili u stanju da izdvoje odgovarajući prevodni ekvivalent.

► Hrvatsko-talijanski rječnik (Deanović, Jernej, 2004)

Ovaj rečnik ima veoma artikulisanu mikrostrukturu za glagol *stajati* sa pojedinačnim značenjima na izvornom jeziku izdvojenim u vidu glosa u zagradama iza kojih sledi prevod.

stàjati, stòjim intr. *imprf.* (*biti na nogama*) stare in piedi²; (*biti nalaziti se*) stare, essere, trovarsi; (*ne micati se*) stare (o esser) fermo; stare immobile; (***pristajati***); (*zavisiti*) dipendere; (*biti u izvjesnim odnosima*); (*koštati*) costare, valere; (***biti u izvjesnom ekonomskom stanju***).

Pojedine glose međutim ostale su neprevedene (ovde obeležene u boldu), pa se postavlja pitanje u kojoj meri će govornik L2 biti u stanju da protumači značenje izraza L1 samo na osnovu monolingvalnog objašnjenja i nekolicine primera. Osim toga uočava se prenaplašena diferencijacija značenja tamo gde se ovaj glagol potpuno približava ili izjednačava sa italijanskim prevodnim ekvivalentom *stare*.

► Glosbe (URL 3)

stare in piedi, stare, essere, costare, venire, sedere, comportare, essere in piedi, rimanere in piedi.

Ovaj rečnik se bazira na memorijama prevoda, pa tako izvlači traženu reč iz konteksta i po ugledu na paralelne korpuse prezentuje originalni tekst i njegov prevod sa evidenciranom traženom reči u sredini. Iako rečnik popisuje neka od značenja koja bi se uklopila u zadati tekst studenti ih ne koriste, verovatno zbog toga što ne dovode u vezu navedene primere i kontekst pasusa koji treba da prevedu.

► Google translate (URL 4)

stare in piedi

► Wiktionary (URL 5)

stàjati *imprf* (*Cyrillic spelling* **стајати**)

1. (*intransitive*) to stand still
2. (*intransitive*) to stand on one's feet
3. (*intransitive*) to cost
*Ova haljina **stoji** 200 kuna.* — This dress **costs** 200 kunas.
4. (*of clothes*) to fit, suit (+ dative)
*Ta haljina ti loše **stoji**.* — That dress doesn't **suit** you very well.
5. (*intransitive, regional*) to reside

² Mnogobrojni primeri posle svakog značenja nisu uneseni zbog nedostatka prostora

Pretragom jednojezičnih rečnika za italijanski jezik pod odrednicom *stare* lako se uočavaju značenja koja ukazuju na semantiku koja oba glagola dele, dakle nije imalo potrebe posebno ih naglašavati. *Stajati* u značenju *koštati* je u italijanskom jeziku gotovo izašlo iz upotrebe na šta nam ukazuje definicija pod brojem 10.

► Treccani (URL 2)

2. a. Rimanere immobile, fermo

[*ne micati se*]³

4. a. Essere, trovarsi, permanere in un dato luogo, o in una determinata condizione

[*biti nalaziti se*]

4. d. In senso fig., *s. con uno*, essere d'accordo con lui, seguirne le idee, le opinioni, far causa comune

[*biti u izvjesnim odnosima*]

6. d. Riguardo alle condizioni economiche, alle comodità della vita

[*biti u izvjesnom ekonomskom stanju*]

Di indumenti, *star bene*, adattarsi alla persona, essere della giusta misura, oppure conferire

un bell'aspetto

[*pristajati*]

8. b. Dipendere

[*zavisiti*]

10. Costare (sign. che già il verbo aveva in latino, e che nella nostra lingua non è più com. se non in alcune frasi)

II Imenicu (*pekarški*) *naučnik* studenti prevode na sledeći način:

[Student 1] [*nema prevoda*]

[Student 2] *scienziato fornaio*

[Student 3] *lo scienziato della pasticceria*

Slede prevodi ove imenice u izvorima koje su studenti koristili:

► Srpsko-italijanski rečnik (URL 1):

naučnik (*nom. pl. naučnici*) *m* scienziato *m*; studioso *m*; dotto *m*; erudito *m*

► Hrvatsko-talijanski rječnik (Deanović, Jernej, 2004):

nàučnik *m* (*pl. –ci*) (šegrt) apprendista *m*, garzone (*naučenjak*)

³ U zagradama je navedeno odgovarajuće značenje iz jendojezičnog rečnika hrvatskog jezika.

Definicije jasno pokazuju da hrvatski jezik pravi razliku između *naučnik* i *naučenjak* (*učenjak*, *znanstvenik*) u odnosu na srpski jezik u kojem *naučnik* pokriva oba značenja što se jasnije vidi iz definicija u jednojezičnim rečnicima:

► Rečnik srpskog jezika (URL 1)

1. onaj koji istražuje i izučava neku naučnu oblast, onaj koji se bavi naukom, naučni radnik, znanstvenik, učenjak
2. *pokr.* obrazovan, učen čovek
3. onaj koji uči zanat, pomoćnik u radnji, šegrt; onaj koji je na praksi (obično učenik stručne škole)

► Rečnik hrvatskog jezika (URL 8)

1. pov. razg. (+ srp.) učenjak, znanstvenik
2. onaj koji uči zanat, učenik u privredi; šegrt

► Rečnik Wiktionary (URL 5) ukazuje na značenjsku razliku ove reči između tri srodna jezika:

nàučnik *m* (*Cyrillic spelling нау́чник*)

1. (*Bosnia, Serbia*) scientist
2. (*Croatia*) apprentice

► Google translate (URL 4)

scenziato

► Rečnik Glosbe (URL 3) za hrvatski jezik navodi niz značenja koja ni na koji način nisu diferencirana osim preko nekolicine primera:

scenziato, apprendista, tirocinante, discente, allievo, novizio, scolaro, praticante.

Analizom svih izvora korišćenih od strane studenata, sa izuzetkom dva manja rečnika u štampanoj verziji i jednog rumunsko-srpskog priručnika koje nismo imali na raspolaganju, dolazi se do zaključka da je traženo značenje imenice *naučnik* (apprendista) prisutno u svim rečnicima sa izuzetkom Googlea. Moglo bi se dakle zaključiti da je rezultat nepreciznih prevoda uzrokovan površnom pretragom u kojoj je samo jedan od rečnika bio uzet u obzir (Google translate) ili usled korišćenja srpsko-italijanskog bilingvalnog rečnika koji navodi samo jedno od dva značenja.

III Izraz *koksove patent-peći* u analiziranim prevodima:

[Student 1] *forno brevettato per i brevetti*

[Student 2] *brevetti di?*

[Student 3] *brevetto (?) siderurgico*

Studentski prevodi jasno ukazuju da je traženi izraz izazvao brojne poteškoće u razumevanju i prenošenju značenja na ciljni jezik. Na samom početku potrebno je bilo pronaći prevod složenice *patent-peći* i prideva *koksove*. Studenti možda nisu prepoznali da se radi o pluralu imenice *peć*, već su tragali za glagolom *peći* koji nisu uspeali da uklope u kontekst, ili su se zaustavili kod prvog značenja imenice ne uzimajući u obzir međujezičku polisemiju: *forno* 'peć, pećnica, rerna', *stufa* 'peć, grejalica'. I sama imenica *peć* kao imenica ženskog roda na konsonant mogla je biti uzrok početne nesigurnosti u pretragama, iako joj prethodi pridev u ženskom rodu (*koksove*) koji jasno ukazuje na njen rod.

Svi korišćeni rečnici daju oba značenja ove imenice, sem Google prevodioca u kome nalazimo samo prevod *forno*. Stiče se i u ovom slučaju utisak da su studenti koristili samo ovaj rečnik i da su površno pristupili pretrazi.

Pridev *koksove* mogao bi na prvi pogled i za maternjeg govornika biti nerazumljiv s obzirom da se ne radi o predmetu s kojim se srećemo u svakodnevnoj upotrebi. Suprotno pretpostavkama da će specijalizovanu reč ovog tipa biti teško pronaći u bilingvalnim rečnicima, već i površnim pregledom svih korišćenih izvora brzo se uspostavlja suprotno tj. da u svim rečnicima postoji prevod imenice *koks*. Trebalo je međutim uočiti da se radi o pridevu i preko njega doći do imenice na koju se odnosi, što verovatno nije učinjeno. Iz tog razloga prevod ove imenice potpuno izostaje u studentskim radovima.

Stavljanje u isti kontekst reči *patent-peći* i *koks* takođe nije bio lak zadatak. Radi se o predmetima koji su izašli iz upotrebe i jedini izvor koji nam delimično nudi mogućnost pretrage obe reči u zajedničkom kontekstu je rečnik *Glosbe*. Problem interpretacije u ovom slučaju leži u činjenici da se u rezultatima ove dve reči nalaze u kontekstu fabrika za koks (na italijanskom *cokerie*), dakle radi se o pećima koje proizvode koks. U Krležinom tekstu međutim radi se o pećima za kućnu upotrebu koje kao gorivo koriste koks.

uređaji za loženje čija se radijacijska i/ili konduktivna toplina prenosi na predmete ili sirovine kroz masivni zid bez upotrebe posredničke tekućine za prijenos topline (npr. baterijska **peć** na **koks**, Cowperova **peć**, peć ili reaktor koji zagrijavaju procesni tok u (petro)kemijskoj industriji kao što je peć za pirolizu, procesni grijač za uplinjavanje ukapljenog prirodnog plina (UPP) na terminalima za UPP).

impianti di combustione il cui calore radiante e/o di conduzione è trasferito agli oggetti o alle materie prime mediante parete solida senza l'ausilio di un fluido termovettore (ad esempio, batteria di **forni** per il **coke**, **cowper** degli **altoforni**, forno o reattore usato per scaldare un flusso di processo nell'industria (petro)chimica, come un forno da steam cracking, riscaldatore di processo utilizzato per la rigassificazione di gas naturale liquefatto (GNL) in terminali GNL).

Koks iz koksne **peći** (dobiven karbonizacijom koksnog ugljena na visokoj temperaturi) ili plinski **koks** (nusproizvod plinara) izražen u tonama suhog **koksa**, utvrđen na izlazu koksne **peći** ili plinare.

Coke di **cokeria** (ottenuto dalla carbonizzazione ad alta temperatura di carbone da coke) o **coke** di gas (sottoprodotto delle officine del gas), espresso in tonnellate di **coke** secco, determinato allo scarico della **cokeria** o dell'officina del gas.

Primjenjivost može biti ograničena za peći u postupcima odgođenog kokinga, zbog mogućeg stvaranja **koksa** u **pećima**.

L'applicabilità può essere limitata per i forni di delayed coking, a causa della possibile produzione di **coke** negli stessi.

Iako studenti navode da su u pretragama koristili vizuelne fajlove (Google immagini, URL 6) rezultat je očigledno izostao. Rezultati pretrage za upit *coke+formo* u ovom pretraživaču bi nam jasno ukazali, preko fotografija, da se radi o fabričkim pećima, dok bi pretraga *coke+stufa* pokazala da se radi o predmetu za kućnu upotrebu. U istom pretraživaču moguće je pronaći reklamu iz perioda u kojem se ova vrsta peći masovno koristila za zagrevanje stambenih prostorija. Reklama uz to nudi prevod za jedan deo traženog izraza: *stufa (mobile) brevettata* ‘patent-peć’.

Vršeći pretragu audio i video fajlova (Google video, URL 7) može se pronaći i jedna televizijska reklama⁴ iz istog perioda. Na šaljiv način kroz bajku koju čita devojčica o staroj princezi peći koja je kašljala i gušila se ali je spašena od princa koksa koji joj je povratio stari sjaj, objašnjava se princip rada ovih peći i prednost te vrste goriva.

4. Pretraga na osnovu korpusa (corpus-based)

U modernoj leksikografiji može se govoriti o dva „revolucionarna” momenta: prvi je vezan za COBUILD projekat započet 1981. na Univerzitetu u Birminghamu i prvi leksikografski korpus za engleski jezik (Sinclair 1987) koji je predstavljao bazu za realizaciju rečnika *Collins COBUILD English Dictionary* (1987). Drugi momenat vezan je za sam početak devedesetih i prve transformacije štampanih rečnika u digitalne. U prvoj fazi ova promena je bila formalne prirode jer se sadržaj tradicionalnih rečnika

⁴ https://www.youtube.com/watch?v=8eqDB_WFS1I

jednostavno realizovao u digitalnoj verziji u početku na kompaktnim diskovima. Poslednjih godina rečnici posebno većih jezika sve više se objavljuju u *online* verzijama te su na taj način dostupni većem broju korisnika, dok izdavači imaju mogućnost stalnog ažuriranja i kontrole podataka. Na početku dve hiljadite dolazi do nove transformacije povezane sa masovnim korišćenjem mobilne telefonije i web portala koji omogućavaju realizaciju nove generacije rečnika lakših za upotrebu zahvaljujući hipertekstualnosti i multimedijalnim sadržajima. Na taj način prostorni limit koji je nekad uslovljavao i ograničavao izradu tradicionalnih ali i prvih digitalnih rečnika sada je uspešno premošćen. Korpusi nam mogu pomoći da utvrdimo frekventnost reči te im time odredimo mesto u rečnicima, pronađemo kolokacije i veliki broj autentičnih primera u svrhu razumevanja pojedinačnih značenja. Multimedijalni sadržaji posebno su atraktivni za nove „digitalne“ generacije studenata (*digital-native*, Prenskey 2001) koji sve manje koriste štampane rečnike. Rečnici bazirani na korpusima (*corpus-based*) još uvek nisu postali praksa u leksikografiji srpskog i hrvatskog jezika tako da se u pojedinim naučnim radovima i istraživanjima za sada samo navode prednosti i moguće perspektive u ovoj oblasti (Ivanović 2014; Prčić 2016; Stijević 2017; Štrkalj Despot, Möhrs 2015; Hudeček 2018; Filipović Petrović, Parizoska 2019).

U svrhu pretrage kojom se bavi ovaj rad mogli bi se koristiti paralelni korpusi prisutni na platformi Sketch Engine. Eur-Lex Croatian 2/2016 je korpus zakona Evropske unije prevedenih na sve jezike članica, među kojima i hrvatski.

Prva pretraga vezana za reč *naučnik* dala je pozitivne rezultate i potvrdila definicije koje smo prethodno proverili u rečnicima za hrvatski jezik.

Pretraga za izraz *koksove patent-peći* međutim nije dala rezultate. Imenica *koks* javlja se pojedinačno u 464 rezultata, dok se imenica *peć* ne pojavljuje u istom kontekstu što se može pripisati tipologiji tekstova koji su deo ovog korpusa ali i arhaičnosti izraza vezanog, kao što smo već videli, za predmet koji je izašao iz upotrebe.

U slučaju glagola *stajati* razgranatost njegovog značenja i činjenica da se pri prevodu svaka reč mora prilagoditi određenoj situaciji i ne sledi nužno semantiku glagola na koju ukazuju definicije i primeri iz rečnika, dovodi do toga da paralelni korpusi u ovom slučaju verovatno nisu najbolji izvor informacija.

5. Prevod romana na italijanski jezik

Roman *Povratak Filipa Latinovića* prvi put je objavljen u Italiji 1983. godine u izdanju StudioTesi, u prevodu Silvija Ferarija (Silvio Ferrari). 2009. godine izašlo je drugo izdanje romana takođe u Ferarijevom prevodu za izdavačku kuću Zandonai iz Rovereta. U međuvremenu je objavljeno još jedno izdanje ovog romana u italijanskom prevodu koje nije uzeto u obzir u ovoj analizi. Radi se o: Miroslav Krleža, *Il ritorno di Filip Latinovicz*, prevod Silvio Ferrari, Udine: Bottega Errante, 2021.

Analizirajući prevod kratkog pasusa, bez želje da se upustimo u bilo kakvu kritiku prevoda, primećujemo određene poteškoće sa kojima se prevodilac morao susresti. Na to ukazuje i činjenica da je prvi prevod iz 1983. godine u narednom izdanju pretrpeo neke izmene.

Polazimo od izraza *s pjegama od salitre* koji autor koristi pri opisu trošnog zida na koji se junak prislonio, koji je preveden kao *rughe di salnitro*. Prevodilac delimično menja vizuelni opis originala koji upućuje na oblik fleka koje se od vlage prave na zidu odnosno na oljušteni deo zida koji liči na pege, dok prevodilac upućuje na izbornost koja je takođe karakteristika zida pod vlagom ali vizuelni efekat se delimično menja. Studenti u ovom slučaju ispravno nude kao prevod, izraz „macchie“ ‘mrlje’, a sasvim odgovarajuća mogla bi biti i imenica „chiazze“ ‘mrlje, pege’.

Izraz *mreža toplog peciva* preveden je u prvom izdanju: *una rete piena di pane caldo*, dok je u narednom izdanju prevod ispravljen u: *la gerla piena di pane caldo*.

Italijanski rečnik Treccani beleži sledeće značenje reči *gerla*:

Cesta conica con due cinghie in cui si infilano le braccia per sostenerla dietro le spalle, caratteristica nei costumi dei paesi d’alta montagna dell’Italia settentr.

Primećuje se da je predmet na koji se reč odnosi u italijanskom jeziku izuzetno regionalnog karaktera te time zaključujemo možda nepogodan za Krležin tekst. Realije tog tipa nalazimo u izvornom tekstu gde je reč „žemlja“ jednostavno izostavljena iz prevoda pretpostavljamo baš da bi se izbeglo uvođenje italijanskog izraza za neku vrstu peciva koji bi morao imati regionalni prizvuk jer je i leksika pekarskih proizvoda u italijanskom veoma razgranata i regionalno diversifikovana.

6. Zaključak

U radu su prikazani rezultati kratkog istraživanja sprovedenog sa studentima koji su imali za zadatak da prevedu kratak pasus iz romana Miroslava Krleže *Povratak Filipa Latinovića*. Cilj je bio da se ispita uspešnost studentskih leksikografskih pretraga i eventualne prednosti i nedostaci svih korišćenih izvora uz kratak osvrt na korpuse kao alternativni alat koji se eventualno može koristiti u ovu svrhu.

Analizom studentskih prevoda utvrđeno je da su osnovni problemi bili vezani za leksiku odnosno za arhaične izraze, regionalno obojenu leksiku i pojedine visoko frekventne glagole. Rezultati pokazuju da su svi tradicionalni i *online* rečnici imali sve tražene odrednice u svojim bazama podataka ali da i pored toga studenti u prethodno navedenim slučajevima nisu odabrali odgovarajući prevod.

Razlog tome nalazimo u raširenom korišćenju Google prevodioca, posebno među mlađim korisnicima, s obzirom na to da ovaj rečnik kao osnovni nedostatak ima nemoćnost diferencijacije polisemične leksike, odnosno nedostatak kriterijuma za odabir

jednog od više mogućih ekvivalenata na ciljni jezik. U slučaju glagola *stajati* na primer ovaj rečnik navodi samo jedno od značenja, upravo ono koje i tradicionalni bilingvalni rečnici preferiraju (*stare in piedi*).

Sa druge strane, navođenje visokog broja prevodnih ekvivalenata u tradicionalnim bilingvalnim rečnicima, koji iako potkrepljeni mnogobrojnim primerima ne mogu pokriti sva moguća značenja reči, otežava mogućnost pronalaženja odgovarajućeg ekvivalenta. U isto vreme analizom italijanskih monolingvalnih rečnika i hrvatskog bilingvalnog rečnika utvrđeno je da se veći broj značenja ova dva glagola (*stare* i *stajati*) poklapaju u oba jezika tako da nije bilo potrebe za njihovom diversifikacijom.

Bez obzira na srodnost hrvatskog i srpskog jezika pokazalo se da je preporučljivo korišćenje rečnika jezika originalnog teksta u ovom slučaju hrvatskog pisca ili pak veća opreznost i provera značenja i u monolingvalnim rečnicima ukoliko se koristi u ovom slučaju srpska varijanta bilingvalnog rečnika.

Nedovoljna osposobljenost studenata da vrše leksikografske pretrage upućuje na zaključak da je u didaktici prevođenja potrebno posvetiti više vremena korišćenju i konsultaciji ne samo tradicionalnih rečnika, već i ostalih instrumenata pretrage nove generacije kao što su na primer korpusi. Problem realija i regionalno obojene leksike treba posebno obraditi sa studentima i uputiti ih na mogućnost provere rezultata preko audiovizuelnih fajlova ali i preko korpusne pretrage, posebno paralelnih korpusa. U nedostatku modernih rečnika zasnovanih na korpusima za jezike kojima smo se bavili u radu, potrebno je da studenti ovladaju svim postojećim izvorima pretrage i da se na taj način osposobe za svestrano i fleksibilno izučavanje jezika u svim njegovim varijantama i funkcionalnim stilovima.

Prilozi

Miroslav Krleža, *Il ritorno di Filip Latinovicz*, prevod Silvio Ferrari, 1983, str. 4

All'angolo, dove da piccolo giocava con il suo agnellino bianco, c'era un cantiere cintato, ad altezza d'uomo, da un altro muro e su quest'alto muro erano dipinte delle réclames di busti da donna e di stufe automatiche a carbon coke: i busti erano sinuosi, tesi in vita, e sotto la stufa automatica di ferro guizzava una fiamma. Sì, lì sotto il muro, lì quel giorno era rimasto e non poteva andare avanti. Si sentiva il cuore in gola, nelle gambe, nelle articolazioni, nelle dita, fra le costole, nelle carni e, diventato così tutto un solo cuore buio, sanguinoso, si appoggiò al muro per non cadere. Rimase a lungo sotto i sinuosi busti femminili e le sue dita erano piene di polvere e d'intonaco, poiché il muro era vecchio e ammuffito, con rughe di salnitro. Gli passò accanto un garzone di fornaio con una rete piena di pane caldo: i panini mandavano il loro profumo e si sentì a lungo il fornaio che, ormai dietro l'angolo, trascinava le sue ciabatte sull'asfalto.

Miroslav Krleža, *Il ritorno di Filip Latinovicz*, prevod Silvio Ferrari, 2009, str. 1–2

All'angolo, dove da piccolo giocava con il suo agnellino bianco, c'era un muro di cantiere ad altezza d'uomo, e su quest'alto muro erano dipinte delle réclame di corsetti da donna e di stufe a carbon coke: i busti erano sottili, stretti in vita, e una fiamma guizzava sotto una stufa.

Sì, proprio lì sotto il muro era rimasto, senza riuscire a muoversi, quel mattino. Aveva sentito il cuore in gola, nelle gambe, nelle articolazioni, nelle dita, fra le costole, nella carne e, lui stesso un unico cuore buio e sanguinante, si era appoggiato al muro per non cadere. Era rimasto lì a lungo, sotto i sottili corsetti femminili, e le sue dita erano piene di polvere e d'intonaco, perché il muro era vecchio e ammuffito, con rughe di salnitro. Gli era passato accanto un garzone di fornaio con la gerla piena di pane caldo: l'aria si era riempita di profumo e si era sentito a lungo il ragazzo, ormai dietro l'angolo, trascinare le sue ciabatte sull'asfalto.

Student 1

All'angolo, in cui giocava da piccolo con il suo agnello bianco, era stato costruito un edificio come un uomo con un muro alto, e su quell'alta parete erano dipinte delle pubblicità di busti femminili e brevetti di cucina: i busti erano sottili, stretti nel cane, sotto un forno brevettato per i brevetti sfiorò la fiamma.

Sì, sotto quel muro, quella mattina si fermò e non poté andare oltre.

Sentì il cuore in gola, le gambe, le articolazioni, il petto, le costole, la carne, e così tutto un cuore scuro e sanguinante, premuto contro il muro per non cadere. Per molto tempo, rimase sotto gli esili busti femminili, e le sue dita erano piene di polvere e di malto, perché il muro era vecchio, con schegge a fessura. [nedovršen prevod]

Student 2

Nell'angolo, dove da piccolo giocava con il suo agnellino bianco, è rimasto in piedi il fabbricato con quel muro alto come un uomo, e sul quale erano dipinti (appesi) i cartelloni pubblicitari con corsetti da donna e brevetti di ? : i corsetti erano sottili ? e sotto ad una di ferro ? lambiva la fiamma.

Sì, lì sotto a quel muro, lì si è fermato quella mattina e non ha potuto proseguire. Ha sentito il cuore in gola, nelle gambe, nelle articolazioni, nel petto, nella carne, e così tutto solo uno scuro e sanguinoso cuore, si è appoggiato a quel muro per non cadere. È rimasto a lungo sotto i sottili corsetti da donna, e gli si sono riempite le dita di polvere e intonaco poiché il muro era vecchio, ammuffito con macchie di? È passato accanto al suo scienziato fornaio con la rete di panini caldi: profumavano di terra e ha sentito a lungo accanto all'angolo come il fornaio trascinava le ciabatte sull'asfalto.

Student 3

Nell'angolo dove si giocava come un piccolo bambino con il suo agnellino bianco, stava (si ergeva) in piedi come un uomo un cantiere circondato da un alto muro su quell'altro muro erano dipinte delle pubblicità di corsetti (femminili) e .....i corsetti erano snelli, stretti in vita, e sotto un brevetto (?) siderurgico guizzava una fiamma.

Sì, lì sotto al muro, lì si fermò quella mattina e non poté andare oltre. Sentiva il cuore in gola, nelle articolazioni, nel petto, tra le costole, nella carne, e così quindi (tutto) solo un cuore scuro e sanguinante, si appoggiò al muro per non cadere. A lungo stette sotto i corsetti snelli, e le sue dita erano piene di polvere e intonaco perché il muro era vecchio, ammuffito, con macchie di salnitro. Lo scienziato della pasticceria lo superò con una rete di panini caldi: iniziarono a profumare (l'aria?) e si sentì a lungo come dietro l'angolo il panettiere trascinava i piedi (le babbucce) sull'asfalto.

Izvori

- Krleža, Miroslav. 1990. *Povratak Filipa Latinovića*. Sarajevo: Oslobođenje.
Krleža, Miroslav. 1983. *Il ritorno di Filip Latinovicz*. Studio Tesi: Pordenone.
Krleža, Miroslav. 2009. *Il ritorno di Filip Latinovicz*. Zandonai: Rovereto.

Literatura

- Collins COBUILD English Language Dictionary (1987). London: Harper Collins Publishers.
- Deanović, Mirko; Jernej, Josip. 2004. *Hrvatsko–talijanski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Filipović Petrović, Ivana; Parizoska, Jelena. 2019. Konceptualna organizacija frazeoloških rječnika u e-leksikografiji. *Filologija*, 73, 27–45.
- Francis, Gill; Hunston, Susan; Manning, Elizabeth. 1996. *Grammar Patterns 1: Verbs*. London: HarperCollins.
- Hudeček, Lana. 2018. Izazovi leksikografske obrade u jednojezičnome mrežnom rječniku (na primjeru Hrvatskoga mrežnog rječnika – Mrežnika). *Visnyk of Lviv University. Series Philology*, 69, 29–38.
- Hunston, Susan; Francis, Gill. 2000. *Pattern Grammar. A Corpus-driven Approach to the Lexical Grammar of English*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Marello, Carla. 2015. Dizionari in rete per l'apprendimento delle lingue e delle strategie di ricerca (query strategies). U: *Atti Didamatica Genova 2015* [ur. Adorni, Giovanni; Coccoli, Mauro; Koceva, Frosina]. Genova, 1–7.
- McEnery, Tony; Hardie, Andrew. 2012. *Corpus Linguistics: Method, theory and practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Nedelcu, Octavia. 2014. *Ghid de conversație român-sârb*. Bucarest: Editura Universității din București.
- Prčić, Tvrtko. 2016. Kakav nam opšti rečnik srpskog jezika najviše treba. U: *Leksikologija i leksikografija u svjetlu savremenih pristupa*. [ur. Ristić, Stana; Lazić Konjik, Ivana; Ivanović Nenad]. Beograd, 87–117.
- Prensky, Marc. 2001. Digital natives, digital immigrants. *On the Horizon*, 9(5), 1–6.
- Ivanović, Nenad. 2014. Računarske tehnologije u srpskoj leksikografiji (mogućnosti i perspektive). U: *Savremena srpska leksikografija u teoriji i praksi* [ur. Dragičević, Rajna]. Beograd: Čigoja, 249–277.
- Milinković, Zoran. 2009. *Serbo: Dizionario italiano-serbo, serbo-italiano*. Milano: Vallardi.
- Sinclair McHardy, John. 1987. *Looking Up – An account of the COBUILD Project in lexical computing*. London: Collins ELT.
- Sinclair McHardy, John. 2000. Lexical Grammar. *Nujoji Metodologija*, 24, 191–203.
- Stijović, Rada. 2017. Građa za Rečnik Sanu – blago koje treba sačuvati (o digitalizaciji listića). *Naš jezik*, 38/3–4, 201–207.
- Špikić, Aleksandra. 2011. *Croato: Dizionario italiano-croato, croato-italiano*. Milano: Vallardi.
- Štrkalj Despot, Kristina; Möhrs, Christine. 2015. Pogled u e-leksikografiju. *Rasprave*, 41/2, 329–353.
- Tognini-Bonelli, Elena. 1996. Translation Equivalence in a Corpus Linguistics Framework. *International Journal of Lexicography. Special Issue on Corpora in Multilingual Lexicography*, 9.3, 197–217.
- Tognini-Bonelli, Elena. 2000. 'Unità Funzionali Complete' in Inglese e in Italiano: verso un Approccio Corpus-driven. In S. Bernardini. U: *I corpora nella didattica della traduzione. Corpus Use and Learning to Translate* [ur. Zanettin, Federico]. Bologna: Clueb, 153–175.
- Tognini-Bonelli, Elena. 2001. *Corpus Linguistics at Work*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.
- URL 1: <http://www.srpskijezik.com/>
- URL 2: <http://www.treccani.it/>
- URL 3: <https://it.glosbe.com/hr/it>
- URL 4: <https://translate.google.it/?hl=it>
- URL 5: https://en.wiktionary.org/wiki/Wiktionary:Main_Page
- URL 6: <https://www.google.it/imghp?hl=it>
- URL 7: <https://www.google.it/videohp>
- URL 8: <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>
- URL 9: https://it.wikipedia.org/wiki/Pagina_principale

Dizionari tradizionali e strumenti web nella didattica di traduzione

Nella didattica di serbo e croato come LS, la traduzione letteraria occupa un posto importante. Nei curricula universitari in Italia la traduzione di solito si insegna alla Laurea Magistrale quando gli studenti hanno ormai buone conoscenze delle strutture morfosintattiche. Le ricerche in questo ambito sottolineano la problematica della traduzione lessicale che è in diretto rapporto con l'insufficienza del materiale lessicografico e le soluzioni inadeguate nei dizionari bilingui esistenti nel caso di polisemia, realia, lexical gaps ecc.

In questa ricerca breve svolta all'Università di Torino nel 2018, gli studenti hanno tradotto un brano del romanzo *Il ritorno di Filip Latinović* di Miroslav Krleža. Avevano a disposizione i dizionari, nella versione cartacea e digitale con tutti gli strumenti online. È stato consigliato loro di utilizzare tutti i mezzi che di solito usano per la traduzione, incluso il web, dizionari wiki e le applicazioni di telefonia mobile.

Lo scopo della ricerca era esaminare l'abilità e l'efficacia nell'uso degli strumenti per la traduzione ai livelli di studio avanzati, quando gli studenti padroneggiano la struttura morfosintattica della lingua superando eventuali difficoltà nell'uso dei dizionari. I dubbi lessicali richiedono un approccio poliedrico alla ricerca che non si limita all'uso dei mezzi tradizionali, ma comprende anche le ricerche alternative sul web in mancanza dei dizionari online con i collegamenti ipertestuali. I risultati della ricerca potranno essere utili come indicazione per un'eventuale riorganizzazione didattica che dedicherebbe più tempo all'uso e alla consultazione dei dizionari e altri strumenti di nuova generazione online come ad esempio i corpora. Dall'altra parte cercheremo di comprendere i limiti dei dizionari esistenti e indicare possibili soluzioni per superarli.

Parole chiave: traduzione, didattica, dizionari, corpora, web